

POLITIKAELEMÉLET

Illés Gábor

Versengés és identitás: a plebiszciter képviselet két formájáról

Bretter Zoltán

Machiavelli – Carl Schmitt és Raymond Aron között

VERSENGÉS ÉS IDENTITÁS: A PLEBISZCITER KÉPVISELET KÉT FORMÁJÁRÓL*

Illés Gábor

(ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet,

HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet)

*A tanulmány beérkezett: 2023. június 22., opponálás: 2023. június 22. – 2023. július 15.,
véglegesítés: 2023. október 31.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a plebiszciter képviselő fogalmát körvonalazza klasszikus politikaelméleti szerzők és a kortárs képviselőelmélet segítségével, amellyel érvelve, hogy az alkalmasabb lehet a pártelvű képviselő személyközpontú alternatíváinak megragadására, mint a kortárs irodalomban markánsan megjelenő „populista képviselő” fogalma. Az ideáltípusok fogalomalkotás eljárását követve a plebiszciter képviselő két variánsát különbözteti meg: a versengésalapút és az identitásalapút, öt analitikus szempont mentén (képviselet mechanizmusa, pluralizmushoz való viszony, képviselők kontrollja, ontológiai és episztemológiai előfeltevések, nép és többség felfogása) ütköztetve azokat. Míg a versengésalapú egy olyan képviselői formát azonosít, amelyet az irodalom általában figyelmen kívül hagy, addig az identitásalapú integrálja a „populista képviselőről” író szerzők több fontos belátását, egyúttal azonban érdemben ki is igazítja felfogásukat. A „populista képviselő” alternatívájának keresésén túl a tanulmány a kortárs konstruktivista képviselőelméletek eredményeit is megkísérli becsatornázni a vizsgálódásba, illetve tágabban a hazai képviselőelméleti diskurzus felélesztésére tett kísérletnek is tekinthető.

Kulcsszavak: politikai képviselő ■ populizmus ■ plebiszcitarizmus
■ konstruktivizmus ■ identitáspolitika

„mindig egyszerre több zseni létezik, akik kölcsönösen tette sarkallják egymást, mint ahogyan kölcsönösen mérséklik is egymást. Ez a hellén versengésgondolat magja: megveti az egyeduralmat, féli a veszélyeit, s a géniusz ellen védekezésül egy másik géniuszt állít.”

(Nietzsche: A HOMÉROSZI VERSENGÉS,
Molnár Anna ford.)

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A kutatás az NKFIH által támogatott K 142410-es projekt keretében valósult meg. Köszönettel tartozom Körösnéyi Andrásnak, László Tamásnak és a dolgozat két névtelen opponensének a kéziratához fűzött értékes megjegyzéseikért.

A tanulmány problémája a képviseletelméleti irodalom nagyjából másfél évtizede tartó reneszánszának (Saward, 2010; Näsström, 2011), illetve a pártalapú képviselet válságának (Mair, 2013; Tormey, 2015) és a populistának nevezett vezetők ezt követő felemelkedésének a metszéspontjában helyezhető el. A szakirodalom az ilyen vezetőkkel és rezsimekkel kapcsolatban általában „populista képviseletről” beszél (Caramani, 2017; Urbinati, 2019; Casullo, 2021; Müller, 2016: 26–32.) – azonban ez a konceptualizáció, ahogy azt a későbbiekben ki fogom fejteni, több problémát is felvet. A plebiszcitum ezekben a szövegekben többnyire eszközszinten jelenik meg, mint érdekkonvergációs vagy mobilizációs mechanizmus (Caramani, 2017; Diehl, 2017), a választások akklamációs rituálékká torzított változata (Urbinati, 2019), esetleg az elitista képviselettel szembeállított direkt demokratikus mechanizmus (Mudde–Rovira Kaltwasser, 2017: 17). Bár a plebiszcitarizmusra léteznek kortárs elméleti reflexiók, ezek is sajátos problémákkal terheltek: a plebiszciter politika tárgyalásából vagy számúzik a képviselet fogalmát (Green, 2010); vagy megkülönböztetik a plebiszcitarizmust a kortárs populista jelenségektől, nagyban leszűkítve a fogalom alkalmazási körét (Urbinati, 2014). Azok a munkák pedig, amelyek megkísérelik elkerülni a fenti problémákat, a plebiszciter képviselet konceptualizálását csak részlegesen végzik el (Körösényi et al., 2020; 2022; Illés–Körösényi, 2022 és 2023).

Jelen tanulmány első állítása (amelyet a szöveg első része tárgyal), hogy létezik egy sajátos képviseleti forma, amelyet a fenti irodalmak csak részben képesek megragadni, és amelyet plebiszciter képviseletnek nevezhetünk. A „plebiszciter” jelző egy *szinekdoché*, amely nem pusztán a vezetői kezdeményezésű népszavazások eszközét jelöli. A plebiszcitum intézménye éppen sajátosságai (vezetői kezdeményezés, alternatívák szűk köre miatti korlátozott állampolgári kontroll) lehet alkalmas egy vezetőcentrikus képviseleti mód megnevezésére,¹ amelyet a választójog nagymértékű kiterjesztése, a „tömegdemokrácia” korának eljövetele tett lehetővé a 18. század végétől, és amelynek kiemelkedő klasszikus teoretikusai Max Weber és Carl Schmitt (illetve, ha a képviselet fogalmától való ódzkodásától eltekintünk, Joseph Schumpeter). A tényleges népszavazások megtartása tehát nem feltétele annak, hogy plebiszciter képviseletről beszélhessünk (*contra* Unger, 2018: 7.), hiszen maguk a választások is a vezér személyéről tartott *de facto* plebiszcitummá válhatnak (Körösényi–Illés–Gyulai, 2020: 46.). Továbbá, olyan jelenségek is beilleszthetőek ebbe a képviseleti formába, mint az új online eszközök (a digitális előválasztások bizonyos formái, „klikkzultációk”) politikai vezetők általi *top-down* használata (Hendriks, 2019; vö. Gerbaudo, 2019), vagy a közösségi média kiaknázása propagandisztikus célokra (Moffitt, 2019).

A tanulmány második és egyben fő (a második rész által tárgyalt) állítása, hogy a plebiszciter képviselet fogalmán belül is különbséget tehetünk két variáns között, amelyeket *versengésalapúnak* és *identitásalapúnak* fogok nevezni, megkísérelve több szempont (képviselet jelentése, pluralizmushoz való viszony, képviselők kontrolljának lehetőségei, episztemológiai és ontológiai háttér, a

nép és a többség felfogása) mentén szembeállítani őket. Ez a szembeállítás ideáltípusú lesz, weberi értelemben: a két variáns aligha fordul elő tisztán a gyakorlatban, az empirikus esetek jó eséllyel „keverten” mutatják fel jellegzetességeiket. Azonban szétszalászásuk hasznos fogalmi kiindulópontokat szolgáltathat konkrét empirikus esetek későbbi elemzéséhez.

A két variáns megkonstruálása során mind a klasszikus elméletalkotók (például Weber és Schmitt) munkáira, mind a kortárs képviseletelméleti diskurzus eredményeire támaszkodom, illetve megkíséreltem „visszaírni” a populista képviseletről szóló szövegek, mindenekelőtt a legfontosabb monografikus tárgyalás (Urbinati, 2019) eredményeit az ideáltípusokba. Utóbbi eljárásal reményeim szerint a létező irodalmak eredményei kiegészülhetnek a plebiszciter képviselet ideáltípusainak analitikus erényeivel.

A szöveg konklúziója érvelésem tágabb elméleti relevanciáját tárgyalja, érintve a plebiszciter képviselet demokratikusságának kérdését.

PLEBISZCITER KÉPVISELET

A „populista képviseletről” beszélő irodalmak, bár számtalan fontos belátásra jutnak, fogalomhasználatuk több problémát is felvet. Ezek közül itt illusztratív cézzattal kettőt emelek ki. Ezután fogom bevezetni a plebiszciter képviselet fogalmát.

Az első probléma, hogy a „populizmus” fogalmának széleskörű elterjedtsége miatt annak ráhúzása a képviseletre könnyen az analitikus fókusz elvesztésével járhat, azaz a képviseleti formák sajátosságai és a kortárs populista ideológiák tartalmi elemei összemosódhatnak. Így a populizmus egyes ideológiai paneljei (például az elitellenesség) egy képviseleti logika lényegi alkotóelemeiként lesznek tárgyalva (vö. Urbinati, 2019), holott sokkal inkább tekinthetőek egy általánosabb, a tömegdemokrácia kialakulása óta létező képviseleti logikán belüli történeti esetlegességeknek. A kortárs populizmusok politikai képviseletről alkotott felfogása ilyen értelemben a plebiszciter képviselet *egyik* lehetséges variánsának tekinthető. Hogy itt a kortárs populizmusnál tágabb problémáról van szó, jól mutatják bizonyos történeti trendek is: a képviselet perszonalizációja és a pártelvű képviselet fokozatos átalakulása, „közönségedemokrácia”-vá (Manin, 1997) változása a hetvenes évektől a „milleniumi trendek” következtében (Mair, 2013; Körösenyi et al., 2022). Bár a populista képviselet irodalmi reflektálnak ezekre a változásokra (pl. Caramani, 2017: 58–59.; Urbinati, 2019: 24.), ezek mindenekelőtt a populista politika lehetőség-feltételeiként érdekesek számukra. Ezzel összefüggésben pedig sok olyan jellemzőt (elszámoltatás, verseny, pluralizmus) reduktív módon a pártelvű képviselethez rendelnek, amelyek a hetvenes évektől az új formában megmutatkozó plebiszciter képviseleti logikában is központi szerepet kaphatnak.

Egy másik probléma, amikor a plebiszcitarizmus és a populizmus fogalmát egyszerre használják, de a kettő közötti határvonás nem meggyőző. Nadia Urbinati munkái (2014; 2019) szolgálhatnak ennek példájául. Urbinati megkülönböztetésének lényege, először, hogy a populizmus aktivizálja a képviseltek, politikai jelenlétet garantálva nekik; a plebiszcitarizmus viszont passzívvá teszi őket, csak „nézőközönségként” számít rájuk (2014: 171 skk.). „A mozgósítás eszményét megtestesítő populizmussal ellentétben a plebiszciter demokrácia leszűkíti az aktív állampolgárság szerepét és inkább azt hangsúlyozza, hogy az emberek reaktívan válaszolnak a vezető(k) ígéreteire, tetteire, döntéseire és megjelenésére” (Urbinati, 2019: 161.). Míg a populizmus hegemon logikája egy rész véleményét maszkírozza népakarattá, elmosva a „vélemény és akarat diarchiáját” (ez Urbinati elméletének központi fogalompárja), addig a plebiszcitarizmus fenntartja a két pillér közötti különbséget, csak éppen más csoportokhoz rendeli azokat: a véleményalkotás a sokak (a képviseltek) feladata, a döntés viszont a kevesek privilégiuma lesz (2014: 171., 225.). Emellett a plebiszcitarizmus hajlamos a politika esztétizálására, érvek helyett képeket kínálva a képviselteknek, pusztá ízlésítéletté silányítva az állampolgári mérlegelést.

Urbinati megkülönböztetése több okból sem tűnik meggyőzőnek. Egyfelől, a plebiszcitarizmust túl szűken határozza meg: mindenekelőtt Jeffrey Green elméletéből merítve valamiféle „videodemokráciát” (2014: 203.) lát benne, ahol a képviseltek elsősorban passzív tévénezők. Ez problémás a közösségi média korában, amikor az aktivitás és a passzivitás közötti választóvonal egyre elmosódóbb, a passzív tévénezők helyét pedig a reaktív kommentelők veszik át (Illés–Körösi, 2022).² Másodszor, az az állítás sem meggyőző, hogy a plebiszciter képviselet ne élne a hegemoniateremtés eszközeivel, és ne hivatkozna a „szuverén nép” akaratára – elég csak a két Bonaparte plebiszcitarizmusára gondolnunk (Weber, 1987: 271–275.). Harmadrészt, mind a plebiszcitarizmus, mind a populizmus Urbinati-féle konstrukciója voltaképpen Carl Schmitt munkásságára épít döntően, azonban ez csak a plebiszcitarizmusról szóló fejezetben van nyíltan elismerve (Frank, 2016: 227.). Bár abból, hogy Urbinati plebiszcitarizmus és populizmus közötti megkülönböztetése nem meggyőző, még nem következik szükségképpen, hogy elveszük a populisták képviselet fogalmát, a fentebb tárgyalt első probléma miatt mégis ezt javaslom.

A „populista képviselet” fogalmának helyére a plebiszciter képviseletét javaslom, ezen belül téve különbséget olyan tényezők mentén, amelyeket Urbinati munkái visszatérően érintenek, azonban nem állítanak kellően központi helyre: ezek a versengés és az identitás. Az alábbiakban azonosítani fogok egy, a populista képviselet irodalmi által figyelmen kívül hagyott képviseleti formát (a versengésalapú plebiszciter képviseletet); illetve ennek az irodalomnak az eredményeire is támaszkodom majd a másik, identitásalapú variáns leírásakor. Azonban ezen a ponton szükséges tenni néhány tisztázó módszertani megjegyzést.

A tanulmány célja módszertani alapállásából fakadóan több, mint a valóság egy újabb darabjának „kategorizálása” vagy a populista képviselet pusztán „átcímkézése”. A weberi ideáltipikus fogalomalkotás logikájának megfelelően a cél olyan új fogalmi perspektíva kínálása, amelyből másképpen látszanak bizonyos társadalmi-politikai jelenségek, és közöttük az eddigi megközelítésekhez képest újabb összefüggéseket és különbségeket konstruálhatunk meg. Ha elfogadjuk azt a weberi nézetet, hogy az ideáltipikusok gondolati konstrukciók, amelyek szükségképpen valóságalkító jellegűek (vö. Erdélyi, 2003: 64–65.; Takó, 2020: 43–57.), akkor az új ideáltípusok konstruálása elkerülhetetlenül többet fog jelenteni az eddigi konstrukciók által elhanyagolt valóságszeletek azonosításánál és a terminológiai vitáknál. Továbbá, az ideáltípusoknak, ahogy az idézett irodalmak Weber nyomán jelzik, nincs közvetlen empirikus érvényessége, bár későbbi empirikus elemzések kiindulópontjaul szolgálhatnak. Sokkal inkább a politikai valóság által orientált képzeletünkben „objektíve lehetségesnek” ítélt összefüggéseket tárják fel. A plebiszciter képviselet két általam azonosított formájának a logikai státusza tehát más, mind például a képviseleti kormányzat Manin által leírt történeti formáié. Következésképpen az elemzésben hozott illusztratív példák célja pusztán annyi, hogy megmutassák, miért gondolok bizonyos összefüggéseket „objektíve lehetségesnek”.

A populizmus fogalma az általam kínált képviseletelméleti perspektívából nézve annak megmutatására lehet alkalmas, hogy sajátos politikai stílusok vagy ideológiai elemek hogyan konkretizálják különböző módokon a plebiszciter képviselet logikáját – ennek felderítésére azonban jelen tanulmány nem vállalkozik, a populista stílus mindössze egyes illusztratív példáiban fog megjelenni.

Ha a megkonstruált ideáltípusok jelen formájukban nem is tarthatnak igényt közvetlen empirikus érvényességre, a plebiszciter képviseletnek – ahogy említettem – van tágabb történeti kontextusa: a modern tömegdemokrácia, a választójog kiterjesztése. Ez hozta létre annak a politikai vezetők (mint képviselők) és képviseltek közötti sajátos viszonynak a lehetőségét, amely azóta is fennáll, a politikai képviselet egyik állandó kifutási lehetőségét alkotva. Ebben a képviseleti formában a korlátozott választójogra épülő elitista liberális parlamentarizmushoz képest újrendeződött a képviselők és a képviseltek viszonya: a közöttük lévő távolság a manipulációs lehetőségek szélesedése következtében sok tekintetben nőtt (Brito Vieira–Runciman, 2008: 55.).

A plebiszciter képviselet sajátossága, hogy – szemben a pártelvű képviselettel – személycentrikus, a fókusz a vezetők személyére és nem párthovatartozásukra vagy programjaikra irányul, a képviselők (vezetők) és képviseltek között pedig közvetlen (azaz közvetítő intézmények, mint a pártok vagy a kritikus média által nem „zavart”) kapcsolat jön létre (ami persze nem jelenti a mediáció hiányát, azaz közvetlen fizikai kapcsolatot). Emellett a képviselők és képviseltek közötti viszony aszimmetrikus, a vezetők manipulációjának széles tér nyí-

lik – vagy, ahogy Weber írta: „demokratizálás [értsd: a választójog kiterjesztése – I. G.] és demagógia összetartoznak” (Weber, 1971: 393).³ A képviselteknek itt elsődlegesen reaktív szerep jut. Végezetül, az előbbiekből adódóan a képviselők feletti kontroll erősen korlátozott: a kormányzás nem a népakarat szerint történik, az optimista forгатókönyv szerint valamiféle teljesítményalapú elszámoltatás lehetséges; a pesszimistább szerint pedig mindössze a képviselők békes leváltása reális opció (Körösényi, 2007). A tanulmány egyes pontjain megkíséreltem majd a vizsgált dimenziókban elhatárolni a plebiszciter képviselet formáit a pártelvű képviselet ideáltípusától, amelyet elsődlegesen Caramani leírása alapján (2017) fogok rekonstruálni.

A PLEBISZCITER KÉPVISELET KÉT FORMÁJÁRÓL

A plebiszciter képviselet fogalmának tisztázása után térek rá két variánsának ismertetésére. Előtte azonban néhány rövid megjegyzést érdemes tenni. Az első a fogalmi konstrukciók és az empirikus valóság viszonyát érinti: ahogy korábban említettem, ezek ideáltípusok, amelyek csak a legritkább esetben fordulnak elő tisztán a valóságban (Weber, 1987: 224.). Illusztratív példáim pedig egy-egy dimenzióra vonatkoznak: egy vezető szerepeltetése valamelyik ideáltípus valamelyik sajátosságánál nem jelenti annak állítását, hogy az illető által megvalósított képviselet más dimenziókban is szükségképpen ehhez az ideáltípushoz állna közel. A második megjegyzés a klasszikus elméletalkotók (mindenekelőtt Weber és Schmitt) politikai témájú írásainak felhasználását illeti: a célom itt nem a gondolkodástörténeti rekonstrukció, hanem az ideáltípus-alkotás, ebből adódóan gondolataikat szelektíven fogom felhasználni. Harmadrészt, meg fogom kísérteni a kortárs „populista képviseletről” szóló irodalmak (mindenekelőtt Urbinati) több fontos belátását integrálni az ideáltípusokba. Negyedszer, a két ideáltípus elnevezése az agonizmuselméletek két alapfogalmát idézheti fel az olvasóban: a csoportok *identitásának* kialakításában kulcsfontosságú a másik csoporttal való *versengés* (Horváth, 2015: 25–33.). Mi indokolhatja szétválasztásukat? Állításom nem az, hogy a versengő variánsban ne történne identitásformálás, vagy hogy az identitásalapúból szükségképpen hiányozna bármiféle versengés és konfliktus. Sokkal inkább az, hogy az identitáspolitika bizonyos formái aláássák a versengés egy sajátos, vezetői kiválóságon alapuló modelljét: a versengő képviseleti ajánlatok itt nem jelentenek tényleges politikai *alternatívákat* (Horváth, 2015: 31.) a választók számára.

Az alábbiakban a plebiszciter képviselet két variánsát hasonlítom össze, öt analitikus szempont mentén. Az 1. táblázat, megelőlegezve a gondolatmenet súlypontjait, a legfontosabb fogalmi szembeállításokat foglalja össze.

1. táblázat. A plebiszciter képviselet két formájának sajátosságai.

A plebiszciter képviselet formája/ analitikus szempontok	Versengésalapú	Identitásalapú
A képviselet mechanizmusa	kiválasztás, megérző képviselet, plebiszcitum mint választás	identifikáció, szimbolikus képviselet, plebiszcitum mint akklamáció
Pluralizmushoz való viszony	sokféleség és egység megjelenítésének egyensúlya, „képviseleti veszteség”, legitím ellenzékiesség	egység megjelenítése, „képviseleti veszteség” tagadása, legitím ellenzékiességgel szembeni gyanakvás
Kontroll	elszámoltatás mint ízlésítélet / határhelyzetben „tűzjelző”	elszámoltatás értelmetlensége
Ontológia és episztemológia	konstruktivizmus	„rejtett” konstruktivizmus
Nép és többség	szuverén nép mint jogi fikció + mérsékelt hegemónia, többség és kisebbség dialektikája	szuverén nép fikciójának „társadalmiasítása”, többség és kisebbség dialektikájának megakasztása

A képviselet mechanizmusa

A vizsgálódás kezdetén érdemes feltennünk egy történeti példára vonatkozó kérdést: mi a különbség III. Napóleon 1848-as elnökválasztási győzelme és a 1851-es, puccsát jóváhagyató plebiszcituma között? A tanulmány kérdésfeltevése szempontjából a tényleges versengés megléte az előbbiben: itt a későbbi császár még két riválissal szemben győzött, utóbbi esetében már csak III. Napóleon uralmának fenntartására lehetett igennel vagy nemmel voksolni. A versengésalapú plebiszciter képviseletnél központi fontosságú a képviseltek és képviselők közötti „vertikális” kapcsolat mellett a képviselők közötti „horizontális” viszonyrendszer is. Weber ezt a kapcsolatot a vezetők közötti harc-ként (*Kampf*) írja le, amelynek célja a megfelelő vezetők kiválasztása (*Auslese* – Weber, 1971: 351–369.; 499–500.).⁴ A választásokon való versengés általi kiválasztásnak kétségekívül van „arisztokratikus” hatása (Manin, 1997: 132–160.), azonban ez a fajta versengés túlmutat a 19. századi liberális parlamentarizmus „kollegiális rivalizálásán”, amelyről például Mill beszél, és amely erősen korlátozott, mindenekelőtt intellektuális tartalmú (Kirshner, 2022: 1. fejezet).⁵

A vezetők kiválasztására helyezett hangsúly mögött Peter Breiner (1996: 80–82.) szerint a Weber gondolkodásában központi szerepet játszó, racionális mérlegelés által feloldhatatlan értékpluralizmus áll: a vezetői versengés ezeknek az értékkonfliktusoknak a kifejeződése. Weber lehetetlennek tartotta az ilyen konfliktusok elsímítását olyan módon, ahogy azt az utilitaristák szeretnék volna: „A politika feladata az értékek feletti küzdelemben nem a jólét valamiféle általános fogalmának megalkotása, hanem a versengő végső elkötelezettségek és vállalkozások megvalósítási lehetőségeinek, és ami talán még fontosabb, az ezeket megtestesítő embertípusoknak a hatalmi harc általi tesztelése” (Breiner, 1996: 82.). Ebből adódóan a versengésnek elkerülhetetlenül van akarati dimenziója is (vö. Körösenyi, 2005a: 51–52.). Breiner szerint ez túlmutat a gyakran Webernek tulajdonított decizionizmuson, feltárva az értékpluralizmus szükségszerű politikai vonatkozását, értékválasztásaink más értékválasztásokkal szembeni tesztelésének szükségességét. Utóbbi legfontosabb formája az értékek által létrehozott embertípusok (politikai vezetők) közötti választás. Bár a versengés végeredménye egyesítő hatással jár, maga a versengés folyamata lehetőséget ad a sokféleség megjelenítésére is.

A versengés folyamata, a tömegtámogatás elnyeréséért folytatott küzdelem egyfelől hozzájárulhat bizonyos vezetői kiválóságok megmutatkozásához, másfelől, a versengésben való győzelem megalapozhatja a vezetői rendkívüliség percepcióját. Utóbbit nevezi Jeffrey Green „előállított” (azaz versengés által generált) karizmának, szemben a próféták tiszta karizmájával (Green, 2010: 140–166.). Az ilyen típusú versengés akkor tud működni, ha a jelöltek demagógiájukkal képesek túlnyúlni a meglévő – akár törésvonalak, akár érdekek, akár identitások által meghatározott – politikai táborokon és új szavazókat megszólítani, egységet teremtve a partikularitások között (vö. Weber, 1970: 470., 500.; Brito Vieira–Runciman, 2008: 53.; Beetham, 1974: 240–245.). Ez kulcsfontosságú különbség a pártelvű képviseleti logikához képest, ahol – a képviselet „transzmissziós szíj”-modelljének (Brito Vieira, 2020) megfelelően – a pártok a képviseleti folyamat előtt létező érdekeket, preferenciákat és társadalmi identitásokat képviselnek, ezeket aggregálva (vö. Caramani, 2017). A „plebiszciter” jelző tehát a versengő variánsban mindenekelőtt a vezetők közvetlen, nép általi választását és a választás felületességét – demagógia általi befolyásoltságát – jelöli (Green, 2010: 144.).

A plebiszcitarizmus ilyen, versengő variánsához közvetlenül (Green, 2010) vagy közvetve (Przeworski, 2018) kapcsolható szerzők gyakran szkeptikusak a képviselet fogalmával kapcsolatban, azonban a kortárs képviseletelméletben találhatunk olyan fogalmat, amely illeszkedik ehhez a konstellációhoz. Anynyiban a szkeptikusoknak kétségtelenül igaza van, hogy a klasszikus Pitkin-féle *acting for* képviselet fogalmának (Pitkin, 1967: 209–240.) ide kapcsolása több problémát is felvet. Egyfelől, erősen kérdéses, mennyiben is cselekednek a képviselők a képviseltek érdekében és nem inkább a sajátjukban – a fogalom

legfeljebb normatív mérceként alkalmazható, tényleges deskriptív potenciálja kérdéses. Másfelől, a kortárs konstruktivista elméletek fényében felvethető, hogy Pitkin fogalma túlzottan rögzítettnek tételezi a képviseltek érdekeit és identitását (Disch, 2011; 2021: 2. fejezet). Ez ismét csak szembemegy a képviseltek percepcióját demagóg eszközökkel formálni képes vezető képével.

Ugyanakkor Jane Mansbridge „megérző képviselet” (*anticipatory representation*) fogalma (Mansbridge, 2003) alkalmas lehet ennek a képviseleti viszonyra a leírására. Ebben a modellben a vezetők nem az előző választási kampányban tett ígéreteik betartására, hanem a következő választásokon várható állampolgári igények „megérzésére” fókuszálnak. A megérzés azonban egyben alakítás, formálás is: ha Weber karizmatikus vezetőjét nem is, de Schumpeter keresletet teremtő vállalkozóját megidézi Mansbridge, amikor a képviseltek „nevelhetőségéről (vagy manipulálhatóságáról)” beszél (2003: 517). Némileg pesszimistább éllel: a politikai képviselet itt lényegét tekintve manipulációs verseny (Körösényi, 2007; 2009). Ennek a versengésnek az intézményesített formái lehetnek például a választás előtti viták a jelöltek között, különösen, ha teret engednek a vezetők közötti spontán interakcióknak, mivel ez a formátum kedvezőbb körülményeket teremt a vezetői kiválóságok megmutatkozásának (vö. Green, 2010: 182–187).

Míg a versengésalapú logika alapja az értékek sokféleségének felmutatása és az azokat megjelenítő vezetők közötti választás volt, az identitásalapú variánsban a politikai közösség egységének megjelenítésére való igény háttérbe szorítja mindezt. Ha az előző variáns leírásakor több ponton Webert idéztük meg, akkor itt adja magát a Carl Schmittre való hivatkozás, aki számára a képviselet mindig az egység, az egész képviselete (2017a: 212.). Mindez nem jelenti szükségképpen a képviseleti folyamat kezdetén fennálló sokféleség tagadását, azonban a képviselet céljai között nem szerepel ennek a sokféleségnek a megjelenítése. Aligha tévedünk nagyot, ha feltételezzük: Schmitt nézőpontjából a képviselet pluralisztikus, versengésalapú felfogása a „liberális metafizika” terméke, egy olyan gondolkodásmódé, amely „sokféleséget teremt mindenhol, annak érdekében, hogy [...] egy belső dinamikából származó egyensúlyt állítson az abszolút egység helyébe” (Schmitt, 2017b: 40.).

Ha a versengő variánsban a képviselők kivételességükkel tűnnek ki, az „arisztokratikus” szelekciós mechanizmus miatt, akkor itt a hangsúly a képviselők és a képviseltek közötti azonosságon, identitáson, pontosabban identifikáción van (hiszen a teljes identitás a képviselet kiiktatását, közvetlen demokráciát jelentene).⁶ Ankersmittől (1996) kölcsönözve: ez a képviselet hasonlóság-alapú, mimetikus felfogása. Bár a képviseltek és képviselők közötti egyenlőség (és az egyenlőség alapját jelentő homogenitás) nem tényleges realitás, a képviselőknek demonstrálniuk kell a homogénnek tételezett közösséghez (néphez vagy más kollektívához) való tartozásukat: „a homogén nép identitása a kormányzókat és a kormányzottakat is magában foglalja”, írja Schmitt a demok-

rációval kapcsolatban (Schmitt, 2017a: 235., idézi: Green, 2010: 169.). A „plebiszciter” jelző ebben a variánsban nem a versengő választásra utal, ahol a képviselt egyének titkos szavazással döntenek a vezetőkről azok teljesítménye alapján, hanem a közösség általi nyilvános akklamáció modern formájára (Schmitt, 2002b: 203–204.), amelynek funkciója a kiválasztás helyett az autoritásteremtés (Schmitt, 2006: 109–112.).

Mit jelent pontosabban a képviselet az identitásalapú variánsban? Nem „megérzési” és manipulációs teljesítményt, mint a versengőben, hanem a közösség esszenciájának „megtestesítését” (Rasch, 2016: 329–332.; Brito Vieira–Runciman, 2008: 56.). Ahogy Rasch ugyanott rámutat, a schmitti felfogás a pitkini kategóriák közül leginkább a szimbolikus képviselethez áll közel – utóbbi célja, szemben a deskriptív képviselettel, nem a sokféleség, hanem az egység megjelenítése (Pitkin, 1967: 92–111.). Ez a képviseleti forma nem kell, hogy képviselő és képviselték fizikai-szociológiai hasonlóságán alapuljon – Pitkin szerint a szimbolikus képviseletnek nincsen objektív alapja (1967: 110.). Ugyanakkor az egész politikai közösség esszenciájának megtestesítése elvárás (Brito Vieira–Runciman, 2008: 56.; Rasch, 2016: 330.). Kulcskérdés azonban, hogy mit is értünk a közösség esszenciája alatt: pusztán a jogi-politikai értelemben vett döntésképeséget – ahogy Schmitt az idézett irodalmak szerint – vagy továbbmegyünk, és feltételezzük, hogy az identitásalapú képviselet mégiscsak törekszik valamiféle objektív hasonlóság felmutatására. Ahhoz, hogy az identitásalapú plebiszciter képviselet elemeit valóban összetartozóaknak láthassuk, az utóbbit kell feltételeznünk: a politikai gyakorlatban az egység felmutatása – szemben Pitkin fentebbi állításával – nagyon is megkísérel objektív alapot találni. Pontosabban, szimbolikus egységkonstrukciójába beépít olyan gyakorlatokban való részvételt, amelyek a közösség feltételezett lényegét mutatják fel. Gondoljunk a Donald Trump által rendszeresen fogyasztott gyorséttermi ételekre, vagy Orbán Viktor disznóvágásaira. Ebből adódóan elméletben hiába jogi-politikai jellegű a szimbolikus egységteremtés, a politikai gyakorlatban – ahhoz, hogy a képviselték szélesebb tömegeinek hihető legyen – nagy valószínűséggel objektív társadalmi alapokat fog keresni. Ennek érvelésem későbbi részében kulcsszerepe lesz.

Egyúttal azt is fontos leszögezni, hogy a szimbólumteremtés konstruktivista logikát követ: az objektív vonatkozások megléte helyet hagy a képviselői kreativitásnak a közösség identitásának megkonstruálásában. Úgy vélem – bár ebben Ankersmit nem biztos, hogy egyetértene –, a mimetikus képviselet (Ankersmit, 1996) nem jelenti szükségképpen az előre adott szimbólumok másolását, pusztán a hasonlóság igényét. Ez a hasonlóság előállhat úgy is, hogy a képviselő nagymértékben formálja a képviseltéket. Bár Pitkin az ilyen jellegű szimbolikus képviseleti folyamatot (1967: 107–110.) „fasiszta képviseletként” diszkreditálta, a kortárs konstruktivista képviseletelméletek (Saward, 2010; Disch, 2011; 2021) fényében sokkal általánosabb jelenségről van szó, amelynek

a fasiszta vagy nemzetiszocialista változatok csak a legszélsőségebb esetét képezik.

Még egy probléma merül fel ezen a ponton: a szimbolikus képviselő nem csak a plebiszciter képviselőre jellemző. Jól példázzák ezt a szimbolikus funkcióval rendelkező államfők. Urbinatitól kölcsönözve mondhatjuk: két dolog szükséges ahhoz, hogy identitásalapú plebiszciter képviselőről beszélhessünk. Egyfelől, a képviselő cselekvő és szimbolikus dimenziójának összeolvadása (Urbinati, 2019: 127.), a különböző képviselői intézmények közötti munkamegosztás (vö. Körösenyi, 2005b: 370.) felszámolása. Másfelől, a versengés dimenziójának háttérbe szorulása: a vezető a választási versengés fölé emelkedik, vagy utóbbi legalábbis másodlagossá válik, és „direkt képviselő” jön létre, ahol „a vezető a választási többségtől vagy a »hivatalos« szavazatszámamlástól függetlenül látja el képviselői szerepét [...] [a] közönség fogadókészsége és az ellenzék gyengesége bizonyítja, hogy a vezető jó úton jár” (Urbinati, 2019: 130.).

Urbinatit pontosítva annyit mondhatunk, hogy ha beszélhetünk is vezetői karizmáról ebben a képviselői modellben, az aligha a Weber és Green által elképzelt, nyilvános választási versenyben előálló karizma, legfeljebb a vezetői demagógia által propagált „virtuális karizma” (Illés, 2022). Utóbbi két különbség választja el az előbbitől: egyfelől, a vezető a választók számára *nem látható* harcokban való heroikus helytállásának bizonygatásával építi fel a különlegesség imázsát; másfelől – az identitásalapú képviselő elvárásai nyomán – nagyobb szerepet kap benne a politikai közösség *esszenciájának megtestesítése*.

Pluralizmus

Ahogy az már a fentiekből is kiderült, a versengésalapú felfogás szorosan kötődik az értékpluralizmushoz. Ha elfogadjuk, hogy a versengésalapú felfogás mögött a schmitti értelemben vett „liberális metafizika” áll, amely „sokféleséget teremt mindenhol”, akkor logikusnak tűnik a sokféleség megjelenítésének igénye. A versengésalapú variáns a sokféleség és az egység képviselőtének egyensúlyát keresi, anélkül akarva megteremteni a politikai közösség cselekvőképességét, hogy homogenizálná azt. Ez összekapcsolja a pártelvű képviselővel (Caramani, 2017) – különbség, ahogy már említettem, abban fedezhető fel, hogy előbbiben az említett sokféleséget elsődlegesen a képviselőjelöltek versengése artikulálja.

Bár Weber fontos szerepet tulajdonított a plebiszciter képviselőnek a politikai közösséget széttagoló tendenciákkal szemben (Weber, 1971: 498.; Beetham, 1974: 240–245.), mindez nem jelenti azt, hogy az egység megjelenítése ne férhetne össze a sokféleség megjelenítésével. A Schmitt által emlegetett „liberális metafizikának” az értékvesztés felismerése és intézményes megjelenítése is fontos része (Williams, 2001). Ez pedig nemcsak a választási küzdelem-

ben, hanem a jelöltek közötti döntés után is megmutatkozhat: megoldandó probléma a választáson alulmaradt jelölt által megjelenített értékeket fontosnak tartók képviselet nélkül maradása. Az „erkölcsi veszteség” etikából, mindenekelőtt Bernard Williams munkásságából (Illés, 2021: 85–161.) vett fogalma nyomán ezt nevezhetjük a „*képviseleti veszteség*” problémájának. A probléma megoldása lehet az intézményi munkamegosztás, például a vezetőválasztásban alulmaradt értékek parlamenti képvisellete (vö. Körösényi, 2005b: 370.). A parlament szerepe ennyiben nem csak a plebiszciter módon megválasztott képviselő önkényének ellensúlyozása, ahogy azt egyes Weber-szövegek felvetik (Weber, 1971: 395., 500.; vö. Selinger, 2019: 196–203.).

Ugyanígy összekapcsolódik a képviseleti veszteséggel a legitim ellenzékiiség elve, amely alapján akár a döntés létrejöttét követő pillanatban is legitim az ellenzéki pozíció elfoglalása a választott személlyel szemben. A versengés időbeli lehatárolása a versengő felfogás felől nézve azért problémás, mivel lehetőséget adhat a hatalmon lévők politikai pozícióinak bebetonozására (Kirshner, 2022: 1. fejezet). Mindebből adódóan a plebiszciter képviselet versengő formájának tanulmányozásában nagyobb szükség lehet arra, amit Mansbridge a képviselet „szisztémás nézőpontjának” nevez (Mansbridge, 2003): bár a plebiszciter képviselet fő eleme a vezető és a képviseltek viszonya, maga a képviselet soha nem korlátozódhat kizárólagosan erre az egy viszonyra, hanem figyelembe kell vennie egyéb képviseleti intézményeket is.

A fentiekkel szemben az identitásalapú variációt a pluralizmussal, a sokféleség megjelenítésével szembeni gyanakvás jellemzi. Erdoğan kritikusaik címzett mondata, amely szerint „Mi vagyunk a nép. Ti kik vagytok?” (idézi: Müller, 2016: 3.) nem a kortárs populisták „találmánya”. Könnyű ezen a ponton szemléletes idézeteket találni a francia forradalom idejéből. A legerőteljesebbek nyilvánvalóan Robespierre szavai: „Franciaországban immár csak két párt létezik: a nép és az ellenségei” (1988: 240–241.). De Napóleon ugyanilyen logika mentén gondolkodott: „Lehetséges elképzelni olyan dolgot, mint a szuverén nép ellenzéke?” (idézi: Rosanvallon, 2008: 99.). Schmitt pedig kifejezetten politikai okokból volt gyanakvó a pluralizmussal szemben: az állam létének biztosítása és a kollektív politikai cselekvőképesség érdekében gondolta korlátozandónak azt (Schmitt, 2002a: 25–30.). Központi problémája az volt, „hogyan lehetséges, hogy egy egyre pluralistább világban mégis létezzenek egyesítő politikai struktúrák; hogyan lehetséges az összehangolt politikai cselekvés az egyre növekvő sokféleség körülményei között” (Sluga, 2012: 164.). Ha a versengő variáns etikai analógiája Weber és Williams értékvesztéseket tudatosító tragikus hőse, akkor az identitásalapú a (neo)machiavellianus fejedelem, aki tisztában van vele, hogy cselekvése hatékonyságát ronthatja a veszteség tudatosítása, éppen ezért utasítja el az arra való reflexiót (Illés, 2021: 139–143.).

Míg a versengő felfogás jellemzője a „képviselési veszteség” tudatosítása és az akár már a döntést követő pillanatban is legitim ellenzékiesség, az identitásalapúban ezeknek nincsen helye. Mindezt jól fejezi ki a klasszikus rousseau-i érv: „Ha tehát az enyémmel ellentétes vélemény győzedelmeskedik, ez semmi egyebet nem bizonyít, mint hogy tévedtem, s amit általános akaratnak véltem, valójában nem volt az” (Rousseau, 2017: 378.; vö. Schmitt, 2017b: 34–35.). Bár ez a felfogás kétségkívül erőteljesebben juttatja kifejezésre a politikai egységet mint az előző, a veszteség ilyen jellegű tagadásának lehetnek negatív következményei is. Ahogy Williams írja erről a rousseau-ista attitűdről: „Nem gondolom, hogy ez az esetek többségében segítene nekik [ti. a kisebbségben maradtaknak – I. G.] állampolgárnak lenni, vagy nekünk együtt élni velük” (2001: 101.).

A homogenitással szükség esetén együtt kell, hogy járjon a heterogenitás felszámolása is (Schmitt, 2002b: 197).⁷ A kizárás felé vezető lépés az egzisztenciális tartalmú (antagonisztikus, nem agonisztikus konfliktust kifejező – Mouffe, 2011) szembenállás tételezése, amely a polarizáció politikatudományi fogalmával hozható kapcsolatba. Utóbbiban a homogén csoporttól különbözők, ha nem is lesznek feltétlenül kizárva a közösségből, de legalábbis gyanússá válnak. Urbinati joggal mutat rá a pluralizmus és a polarizáció feszültségére (Urbinati, 2014: 160.). Igaz, saját normatív előfeltevései kihallatszanak akkor, amikor a konfrontatív jellegű választási kampányt és a társadalmi sokféleség táborokba szervezését már önmagában is problémásnak látta. A pluralizmus, a társadalmi sokféleség és az értékpreferenciák bizonyos mértékű leegyszerűsítése szükségszerű eleme a politikai képviseletnek (még a deskriptív képviseletre leginkább alkalmas parlament is csak „kisebb felbontásban” tudja visszaadni a társadalom pluralitását, ez pedig a vezetői versengésre hatványozottan igaz). A konfrontatív versengésnek és a politikai táborképzésnek nem kell szükségképpen „gránitszilárdságú erődítmények” (Urbinati, 2014: 160.) létrejöttéhez vezetnie.

Kontroll

A versengésalapú felfogásban a képviseltek és a képviselők között fennmarad a megkülönböztetés, bizonyos mértékű „esztétikai távolság” (Ankersmit, 1996). Ebből adódóan a képviselteknek megmarad a lehetősége ítéletet mondani a képviselők felett. Ennek az ítéletnek az alapja, szemben a pártelvű képviselet ideáltípusával (Caramani, 2017), nem elsődlegesen a korábbi választási ígéret (Mansbridge, 2003) betartása, a kapott mandátumhoz való ragaszkodás (Körösényi, 2007), hanem a teljesítmény percepciója. Ugyanakkor a választói ítélet, ahogy Urbinati hangsúlyozza, kanti értelemben vett ízlésítélet, amellyel kapcsolatban nem garantálható a megegyezés. Ez pedig nem elégíti ki a racionális deliberáció fontosságát hangsúlyozó elméleteket, így Urbinatiét sem.

Szerinte a plebiszcitarizmus a politikai szféra esztétizálása, a vizuális spektá-kulum előtérbe állítása révén rontja a racionális deliberáció lehetőségét: „A vizualitás birodalma elkerülhetetlenül tönkreteszi a politikai diskurzus hang-nemét és stílusát” – mondja, a Berlusconi alatti, kereskedelmi marketing által irányított közbeszédet hozva példaként (Urbinati, 2014: 209). Így fennmarad az elszámoltatás elvi lehetősége, azonban alapja megkérdőjeleződik: nem ga-rantálható, hogy az a kormányzati teljesítmény alapján menne végbe (Körösényi, 2007).⁸ Az ízlésítéletek világából való kilépés, valódi teljesítményalapú elszá-moltatás Przeworski alapján (2018: 8. fejezet) legfeljebb határhelyzetekben, „durva visszaélések” és „súlyos hibák” esetén lehetséges, az elszámoltatási mechanizmus ilyenkor lehet képes egyfajta „tűzjelzőként” működni.

Az identitásalapú plebiszciter képviselő lényege ezzel szemben a képvisel-tek és a képviselők közötti „esztétikai távolság” felszámolása. A képviselő (ve-zető) itt azonos a néppel, megtestesíti azt: ezt a folyamatot Urbinati könyve végigköveti, és a „direkt képviselő” már említett, szándékoltan önellentmon-dó fogalmával írja le. Utóbbiban a szuverenitás és a kormányzás határai (Tuck, 2016) elmosódóvá válnak. Ennek szimptomatikus esete, ahogy Chávez azo-nosítja magát a néppel: „Nem én vagyok Chávez, te vagy Chávez, mi mind Chávez vagyunk” (idézi: Urbinati, 2019: 126–127.). Az elszámoltatás itt nem csak lehetetlenné válik, hanem értelmetlenné is, hiszen a népnek végső soron saját magát kellene elszámoltatnia (Caramani, 2017: 60–61.; Diehl, 2017: 367.).

Ha az identitásalapú logikát a saját tábor (a nép) és az *outgroup* (a „nép el-lenségei”) vonatkozásában vizsgáljuk, jól látható, hogyan lehetetleníti el az identitásalapú plebiszciter képviselőt és az általa a két csoport között létreho-zott polarizáció a versengést és az elszámoltatás általi kontrollt: a jelölt szinte bármit megtehet, amíg csoporttagságát autentikusan tudja demonstrálni (Körösényi, 2013). Ezt a logikát szemléletesen illusztrálja egy Trump-támogató egy riporternek adott nyilatkozata Trumpról, amely szerint „*He may be an asshole, but he's our asshole*” (idézi: Reicher–Haslam, 2016). Amennyiben a je-löltet és esetleges riválisát is csoporttagság alapján ítélik meg, az elszámoltatás feltételei nem adottak, és a tényleges versengés lehetősége is csak korlátozott, mindenekelőtt csoporton belül. Ellenpéldaként, a versengésalapú felfogásba illeszkedőként említhető a 2008-as amerikai elnökválasztási kampány híres esete, amikor a republikánus elnökjelölt, John McCain egy vérmes hívétől így védte meg demokrata riválisát, Barack Obamát: „Nem, asszonyom [...] ő egy tisztességes családapa [és] polgár, akivel történetesen alapvető kérdésekben nem értek egyet, és erről szól a kampány. Ő nem [egy arab]” (Politico, 2008). Ez a „depolarizáló” felfogás lehetővé teszi a versengésalapú képviselőt, és – bár a 2008-as elnökválasztásban a jelöltek személyes kormányzati rekordokkal nem rendelkeztek – az elszámoltatást is.

Az identitásalapú képviselői logika felől nézve ugyanígy nehezen indokol-hatóak a képviselők kontrolljának egyéb lehetséges módjai, példái a kritikus

nyilvánosság általi megfigyelésük (vö. Rosanvallon, 2008; Green, 2010). A kritikus médiumok populista vezetőktől való távoltageésának kortárs gyakorlatai ezt jól példázzák. Green Schmitt plebiszcitarizmusára tett kritikus megjegyzése, amely szerint abban a politikai vezetők végső korlátjának szerepét a nép és a vezető között fennálló homogenitás és identifikáció hivatott betölteni (2010: 170.), találó az identitásalapú plebiszciter képviseletre általában is.

Ontológia és episztemológia

A plebiszciter képviselet, szemben a pártelvűvel (vö. Caramani, 2017), a törésvonalakat alapvetően a politika által alakítottként, a képviseleti folyamat következményeiként láttatja: ennyiben konstruktivista, nem „fundacionalista” az ontológiai és episztemológiai alapállása.⁹ Két variánsának különbsége konstruktivizmusuk formájában ragadható meg. A versengő variáns *nyíltan* konstruktivista: a versengés csak akkor tudja betölteni szelekciós szerepét, ha a versengő felek képviseleti igényeik (Saward, 2010) révén képesek formálni a képviseltek érdekeit és identitását, sok esetben maguk hozva létre ezeket. A versengés terepe ez a konstrukciós tevékenység. Ennek az alaphelyzetnek a leírására kölcsönzi a konstruktivista Lisa Disch (2021: 7. fejezet) Laclau-tól és Mouffe-tól a „pluralitás” terminust, amely nem a társadalmi sokféleséget, hanem a politikai konfliktusok helyének rögzíthetlenségét jelöli. Más szóttárral, de ugyanerre a sajátosságra mutat rá Körösenyi András, amikor a politikai folyamat „egyensúlytalanságáról” beszél, Escher lépcsőihez hasonlítva a politikai vezetők manipulációs versenyét, ahol a konfliktus dimenziója soha nem rögzíthető, szemben Downs mediánszavazó-modelljével (Körösenyi, 2009). Disch számára a versengés szorosan összekapcsolódik Laclau és Mouffe hegemoniakonceptiójával: a politikai képviselők új és új konfliktusokat kísérelnek meg aktiválni (vagy: új és új dimenziók mentén kísérelik meg megosztani a képviseltek), választói táborokat artikulálnak, hogy politikai előnyre tehesenek szert. Ahogy ugyanott rámutat, az ilyesfajta hegemonikus törekvések nem hagyják üresen a hatalom helyét, ahogy azt Claude Lefort kívánatosnak tartotta volna. Másképp fogalmazva: realista nézőpontból a hegemoniaépítés, amely során „egy adott társadalmi erő egy vele radikálisan össze nem hasonlítható teljesség képviseletét vállalja magára” (Laclau–Mouffe, 2001: x.), aligha elkerülhető. Ugyanakkor a versengés fennmaradása érdekében szükséges, hogy ez „mérésékelt hegemonia” legyen, „visszafogott mesterekkel” (Sleat, 2013: 7. fejezet). Hogyan értelmezhető ezen a ponton a „méréséklet”? Nem a politikai program, hanem az eszközhasználat mérésékletéről van szó. Ahogy Laclau és Mouffe már eredeti könyvükben is írták, a „hegemonikus univerzalitás” (amikor egy tábor, egy vezető az egész közösség képviseletére formál igényt) „szennyezett univerzalitás” (*contaminated universality*): látható benne a feszültség a képviselő partikularitá-

sa és univerzalitásigénye között, illetve ez a hegemonia „mindig visszafordítható” (Laclau–Mouffe, 2001: xiii.). Hozzátehetjük: a verseny folyamata láthatóvá teszi a konfliktusok konstruált, politikai természetét; emellett kizárja a konfliktusok rögzített hatalmi viszonyokká alakítását és a riválisok egzisztenciális fenyegetésként való kezelését is – Mouffe későbbi munkásságában ezt nevezi agonisztikus versengésnek (Mouffe, 2011; Horváth, 2015: 25–33.).

Az identitásalapú plebiszciter képviselet is aktívan formálja, konstruálja a társadalmi identitásokat és preferenciákat. Azonban ez a variáns utólag elfedi magát a konstruálási folyamatot, azt a látszatot keltve, hogy a politikai konfliktusok prepolitikai, társadalmi identitások egyenes következményei.¹⁰ Ahogy Disch írja (2021: 7. fejezet): „A pluralitás, a mobilizációként [azaz csoportok artikulációjaként – I. G.] értett képviselet előfeltétele, mindig veszélyben van, amikor csoportidentitások társadalmi tényként »ülednek le«.”. Úgy is mondhatnánk, hogy ez a logika megkísérelti rögzíteni a politikai konfliktus dimenzióját, lehetetlenné téve az innovatív politikai vezetők számára alternatív dimenziók létrehozását (vö. Körösenyi, 2009). A versengésalapú plebiszciter képviselet működéséhez elengedhetetlen, hogy „az emberek, csoportok és intézmények mozgathatóak legyenek” (Disch, 2021: 7. fejezet).

De mégis hogyan rögzülhet a konfliktus dimenziója? Például a konfliktuspotenciállal rendelkező társadalmi és ideológiai különbségek egymásba csúszása révén, amely a kortárs amerikai politikatudományban *social sorting* néven ismert (Mason, 2018).¹¹ Amiben különbség van a kutatók között, az az, hogy a képviselőket vagy a képviselteket tartják a folyamat fő motorjának – Disch idézett könyvében az előbbieket. A *sorting* így értelmezhető top-down politikai stratégiaként, amelynek célja egy adott képviselő számára kedvező politikai megoszlás rögzítése olyan módon, hogy a konfliktust társadalmi tényezők által determinálnak láttatja, megkísérelve ezáltal „befagyasztani” a politikai versenyt. „A *sorting* visszahozza a modernitás előtti képzeletvilágot, amelyben a társadalmi pozíció határozza meg a politikai hovatartozást. A pluralitás ellen hat, mivel a szövetség és az ellenségeskedés mintáit rögzíti, és kizárja a mozgást.” (Disch, 2021: 7. fejezet). A *sorting* tehát nem csak a pártalapú képviselet központi mechanizmusát, a pártok közötti kompromisszum logikáját ássa alá (Mason, 2018), hanem a vezetői versengés itt tárgyalt formáját is.

Nép és többség

Az utolsó szempont, amely mentén érdemes összevetni a plebiszciter képviselet két formáját, a nép és a többség általuk alkotott képe. Urbanititól kölcsönözve mondhatjuk, hogy a versengésközpontú felfogásban a „szuverén nép” mindenekelőtt jogi fikció, a politikai döntés alanya, amely legitimálja a kollektív cselekvést (vö. Weber, 1987: 271–273.). A közösség nevében való cselekvés-

re való felhatalmazáshoz ez a felfogás bőségesen elegendő. A nép itt – ahogy Urbinati írja – héraikleitoszi értelemben állandóan mozgásban lévő, „soha nem mutatja ugyanazt a konfigurációt. Ebben a normatív értelemben mindig ugyanaz: mondhatni, nincs történelme.” (Urbinati, 2019: 89.). Éppen ez a cseppfolyósság teszi jól illeszkedővé a versengéshez: „a képviseleti demokrácia úgy bonyolítja a versenyt, hogy egyetlen versenytárs sem törekszik a nép teljes meghódítására” (2019: 89–90.). A nép „héraikleitoszi” meghatározásához pedig a többség procedurális felfogása kapcsolódik. Ami számít, az a többség és a kisebbség dialektikája: minden többség átmeneti, amelyet könnyedén felválthat egy másik többség (2019: 103.). Ez teszi racionálissá a kisebbségben maradtak számára a játékban maradást: reménykedhetnek abban, hogy legközelebb a többség részei lesznek (vö. Przeworski, 2018: 1. fejezet).

Azonban két ponton szükséges korrigálnunk Urbinati leírását. Egyrészt, a demagógiával kapcsolatos normatív fenntartásai (2019: 103–108.) némileg túlzóak: ahogy Webernél láthattuk, a demagógia a versengés eszköze, a plebiszciter képviselet dinamikus eleme, amely azáltal, hogy képes átnyúlni társadalmi törésvonalakon, éppen, hogy képes lehet állandóan új többségeket létrehozni. Mondhatjuk, hogy míg a pártalapú képviseletben a többség cseppfolyósságát mindenekelőtt a pártok közötti kompromisszumok garantálják (Caramani, 2017), addig a versengő plebiszciter képviseletben a vezetők választási versengése és demagógiája. Amiatt, mert a demagógia ezzel ellentétes céllal (a politikailag létrehozott táborok társadalmiként láttatása céljából) is alkalmazható, még nem indokolt a demagóg tevékenységeket *en bloc* a versengést ellehetetlenítő eszköznek tekinteni. Másrészt, Urbinati többek között Lefort-t is megidézi (Urbinati, 2019: 94–95.), amikor a nép cseppfolyós tartalmáról beszél. Ugyanakkor, ahogy fentebb láthattuk, a Lefort-féle demokráciaideál és „a nép teljes meghódítása” nem az egyedüli alternatívák: az önkorlátozó, visszafordítható hegemoniaépítés, amely hagy teret a versengésnek, alkalmasabb lehet a versengő plebiszciter képviselet logikájának megragadására.

Az identitásalapú plebiszciter képviselet logikáját kiválóan ragadja meg Urbinati. Ez nem tesz mást, mint megkísérelti lerögzíteni a nép jogi fikciójának tartalmát, eltüntetve a konstruálás nyomait, és felszámolva ezáltal a fogalom körüli jelentésadási versengést: „a társadalmi nép foglyul ejti a fiktív »Népet«” (Urbinati, 2019: 104.). Bár az ideáltípus konstrukciójának kezdetén – Schmitt nyomán – a képviseltek és a képviselők közötti azonosság, identitás *politikai-jogi* felfogásából indultam ki, ennek az identitásnak az állandó bizonyítási kényszere a képviseltek felé az identitás *társadalmiként* való rögzítése felé tolja ezt a formát. Bár Schmitt számára a „valódi képviselet azt jelenti, hogy meg kell ragadni a képviselt dolog esszenciáját, és a nép esetében ez a döntéshozó entitás sajátosságát jelenti” (Brito Vieira–Runciman, 2008: 56.),¹² ez a kifinomult koncepció aligha rezonál a képviseltek szélesebb tömegeivel, a politikai gyakorlatban az identitás, azonosság megjelenítésének látványosabb formáira

van szükség. Ez vezet el a gyakorlatban a szuverén nép „társadalmiasításához” – aminek persze a két világháború közötti német német példa csak a legszélsőségsébb és korántsem szükségszerű végkimenetele. Utóbbinak ugyanúgy lehetséges útjai az Urbinati által leírt populista etnocentrizmus, vagy akár a törzsi vagy vallási sajátosságokra való apellálás (vö. Schmitt, 2002b: 198.). A nép fogalma – vagy amit a helyére állítanak – itt egy organikus entitást kezd el jelölni (Caramani, 2017: 60–61.). Azon gyakorlatok lényege, amelyekre általában a hétköznapiság demonstrálásaként vagy elitellenes „rossz modorként” szoktak hivatkozni a populizmus-irodalom (Moffitt, 2016) – mint a gyorsételek nyilvános fogyasztása, a disznóvágás, vagy a politikailag korrekt beszédmód elutasítása – az identitásalapú plebiszciter képviselő szemponyjából ezzel az organikus entitással való kapcsolat demonstrálása, nem pusztán bizonyos választói csoportokkal való hasonlóság felmutatása.

A „nép” fogalmának átalakulásával párhuzamosan pedig a többség procedurális fogalma is átadja helyét a „»jó« többségnek” (Urbinati, 2019: 93. és 197.): ez az a többség, amely valamilyen értelemben felismeri (szemben a „rossz többségekkel”) a közösség politikai folyamat előtt létező érdekét (Caramani, 2017: 60. és 62.) vagy esszenciáját. Lehetséges többség és kisebbség dialektikájának elutasítását Robespierre-nél visszafogottabb formában, konkrét etnikai tartalommal megtöltve is megfogalmazni. Utóbbira jó példa lehet Orbán Viktor 2002-es választási vereség utáni híres megnyilvánulása, amely jól példázza az identitásalapú plebiszciter képviselő két jellemzőjét, a politikai közösség (itt a nép helyett az organikus tartalommal megtöltött „haza”) „társadalmiasítását”, illetve többség-kisebbség dialektikához való elutasító viszonyt: „Mi, akik itt vagyunk a téren, nem leszünk ellenzékben, mert a haza nem lehet ellenzékben, mert a haza akkor is van, ha idegen befolyás alá kerül, török és tatár dúlja, vagy ha nem a miénk a kormányzás lehetősége” (Index, 2002).

KONKLÚZIÓ

Összefoglalásképpen a leírtak három tágabb elméleti vonatkozására szeretnék rámutatni. Az első ilyen a populista képviselő irodalmihoz való viszony. Ahogy láthattuk, Urbinati nagyívű elemzéséből számos megkülönböztetés megvilágító erejű, ezeket integráltam is gondolatmenetembe. Ugyanakkor a populista képviselő irodalmaira általában jellemző, hogy fogalomalkotásukban nem marad tér a pártelvű és a populista képviselő között egy harmadik, perszonalizált képviselői formának (amelyet a tanulmányban mindenekelőtt Weber és Körösi írásai nyomán versengésalapú plebiszciter képviselőnek neveztem). A tanulmány egyik hozadéka, hogy megkonstruálta ezt az ideáltípus képviselői formát, rámutatva mind a pártelvű, mind az identitásalapú képviselővel fennálló hasonlóságaira és különbségeire. Emellett a tanulmány

felvetette néhány, a populista képviselet lényegi részének tartott elemmel kapcsolatban, hogy azok a képviseleti logika felől nézve talán nem is központi fontosságúak. Egyfelől, az etnocentrizmus mellett, ahogy utaltam rá, a nép „társadalmiasítása” más módokon is végbemehet (például törzsi vagy vallási kategóriákkal). Másfelől, bár az elitellenesség populista toposza kétségkívül gyakran előkerül az identitásalapú plebiszciter képviselet kortárs formáiban, a képviseleti logika felől nézve korántsem szükségszerű, hogy a közösség identitását fenyegető csoportot valamilyen elit alkossa.

A tanulmány második elméleti hozadéka a plebiszciter képviselet és a kortárs képviseletelméleti irodalom domináns irányzatának nevezhető konstruktivizmus viszonyának tisztázása volt: a versengés alapú plebiszciter képviseletet Disch nyomán a „nyílt”, míg az identitásalapút a saját nyomait „eltüntető”, a politikailag meghatározott konfliktusokat társadalmiként láttató és ezáltal rögzítő konstruktivizmushoz társítottam. Mindkettő különbözik azonban attól, amit Schmitt „gazdasági gondolkodásnak” (1996: 20–21.), Körösesny Schmitt nyomán „mennyiségi képviseletnek” (2005: 375–376.), Disch „egyirányúsági szűkítésnek” (2011: 109.), Brito Vieira (2020) a képviselet „transzmisszós szíj”-modelljének nevez, és ami valami eleve létező aggregálására szűkítené a képviselet jelentését, tagadva a képviseleti folyamat konstitutív jellegét. Szemben a plebiszciter képviselettel, utóbbi logika inkább a pártelvű képviselet ideáltípusához (Caramani, 2017), illetve történeti megvalósulási formáihoz (Manin, 1997: 206–218.; Körösesny–Illés–Gyulai, 2022) áll közel.

A harmadik elméleti kontextust pedig a plebiszciter képviselet tágabb demokráciaelméleti vonatkozásai jelentik. Ezen a ponton a tanulmányban leírtak egy, a hazai politikatudományban másfél évtizede lezajlott képviseletelméleti vitához (Körösesny, 2007; 2008; Meszerics, 2008) írt utólagos jegyzetnek és ezáltal a hazai képviseletelméleti diskurzus „felélesztésére” tett kísérletnek is tekinthetőek. A vita tétje – némileg leegyszerűsítve – abban állt, mennyi manipulációt is bír el a demokratikus képviselet, beszélhetünk-e még demokráciáról, ha az elszámoltatás kritériumait a vezetők képesek formálni. Másképpen fogalmazva: demokratikus-e még a Przeworski-féle (1999) minimalista demokrácia, ahol rivális vezetők és elitek versengenek az állampolgárok manipulációjában, a közülük való választás lehetősége viszont nem jelent valódi, teljesítményalapú elszámoltatást. Jelen tanulmány perspektívájából nézve a vita elsődlegesen a versengő felfogáson belül zajlott (igaz, Meszerics egyes példái kifelé mutattak ebből). Ez a tanulmányok születésének időpontjában – a populizmus-probléma és a hibrid-rezsim viták előtt – érthető volt. Ám az újabb képviseletelméleti irodalmak nyomán felvethető: a kortárs identitáspolitika fényében már nem biztos, hogy a manipuláció az elsődleges probléma, amellyel a képviseleti demokráciák szembesülnek. Disch (2021) könyve alapján a *sorting* például súlyosabb kihívás: a manipulációs versenyként értett képviseleti demokrácia koncepciója még feltételezte, hogy az állampolgárok találkoznak ri-

vális „előadásokkal”; és ha nem is tárgyi kritériumok, de legalábbis az előadás minősége alapján döntenek, formálnak ízlésítéletet. Ehhez képest a korábban idézett Trump-szavazó beállítódása lényegileg más problémát képvisel: immár az előadások minőségének megítélése is háttérbe szorulhat, vagy legalábbis egy tényezőre, a csoporttagság meggyőző demonstrálására szűkülhet; illetve az is erősen kérdésessé válik, hajlandó-e egyáltalán egy szavazó a másik identitáscsoport jelöltjét meghallgatni. Sőt, az amerikai kontextusra jellemző intézményi garanciák híján a pluralizmusra gyanakvó, identitásalapú plebisziter képviselet a politikai versengés terének beszűkítéséhez is vezethet, ez pedig már kifelé mutat a Przeworski-féle minimalista demokraciáfelfogásból, amely Körösi eredeti tanulmányának a keretét alkotta.

Politikai ontológiai és episztemológiai nézőpontból úgy is fogalmazhatnánk, hogy míg 2007-2008-ban a radikális konstruktivizmus által felvetett demokraciáelméleti problémák kerültek előtérbe, addig a kortárs képviseletirodalmakban a saját nyomait eltüntetve, a politikai konfliktusokat társadalmiként láttató konstruktivizmus tételeződik az elsődleges veszélynek. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a manipuláció-probléma másodlagossá vált volna – Disch talán túlzottan is könnyen zárójelbe teszi azt, feltételezve, hogy a rivális *frame*-ek és ellentétes irányú manipulációs kísérletek képesek megnyugtató módon korlátozni egymást (Disch, 2021: 5. fejezet). Ez a történeti kontextus ad aktualitást a tanulmányomban megkonstruált két ideáltípus szembeállításának. Az itt elvégzett fogalomalkotási tevékenység talán arra vonatkozó emlékeztetőnek sem haszontalan, hogy a politikai képviselet különböző átalakulási formái eltérő normatív problémákat vetnek fel, más irányban feszegetve vagy lépve át a demokrácia határait – még ha ezeket a normatív problémákat jelen tanulmányban nem is tárgyaltam részletesen.

JEGYZETEK

- ¹ Alternatívái például a pártelvű (Manin, 1997: 206–218.; Mair, 2013), és a technokratikus képviselet (Caramani, 2017).
- ² Bár Urbinati újabb könyve reflektál a közösségi média és az interaktivitás térnyerésére (2019: 177–189.), a plebiszitarizmus és a populizmus általa kínált megkülönböztetése ettől függetlenül az aktív/passzív állampolgár elkülönítésen nyugszik.
- ³ Demagógia alatt Weber mindenekelőtt a beszélő karakterére és az érzelmekre való apellálást értette a *Politika mint hivatás* című előadása alapján (1971: 535–537).
- ⁴ Megjegyzendő, Weber álláspontja a hivatkozott politikai írásaiban váltakozott a vezetői kiválasztás pontos módját illetően.
- ⁵ Az általam használt versengésfogalom hasonlít a Mouffe-féle agonisztikus versengésre, amelyben túlmutat a tárgyalások útján elsimítható érdekkülönbségeken vagy a deliberáció révén egyetértésre vezető intellektuális vitákon (Mouffe, 2011).

- ⁶ Bár Schmitt szembeállítja a képviselet és az identitás elveit, ugyanakkor elismeri, hogy a tökéletes identitás a modern tömegdemokráciában elérhetetlen: „Mindezek az identitások azonban nem alkotnak kézzelfogható valóságot, hanem az identitás elismerésén nyugodnak. Sem jogilag, sem politikailag, sem szociológiailag nem valami valóban egyenlőről [*real Gleiches*] van szó, hanem identifikációkról.” (Schmitt, 2017b: 35–36.). A képviseleti demokrácia a két elv közötti kompromisszumnak tekinthető (2017a: 218., 276–277.).
- ⁷ Ennyiben találó a kortárs populista képviseletről író szerzők „kizáró képviselet” fogalma (Müller, 2016: 3.; Benedek, 2021: 209.).
- ⁸ Arról lehet vitatkozni, hogy mekkora az esély a választói ítélet racionálisabbá, és ezáltal az elszámoltatási mechanizmus hatékonyabbá tételére (Meszerics, 2008; Körösenyi, 2008). A demokratikus innovációk újabb hulláma, amely kisebb csoportok deliberációját és szakértők általi informálását vizsgálja, érdekes adalékokat szolgáltatathat ehhez a vitához (vö. Oross–Kiss, 2022; László, 2023).
- ⁹ Mindez persze nem jelenti azt, hogy a törésvonalaknak semmilyen politika előtti alapjuk nincs (lásd bővebben: Illés–Körösenyi, 2023).
- ¹⁰ Vö. Mouffe, 2011: 33.: „A társadalmi a leülepedett gyakorlatok birodalma, azaz olyan gyakorlatoké, amelyek elrejtik megalapozásuk aktusainak politikai esetlegességét.”
- ¹¹ Egy szemléletes példa az identitások egymásba csúszására Mason leírása az Egyesült Államokról, ahol a két nagy párt és szavazóik válnak egyre homogénebb csoportokká: „a demokraták szilárdan igazodnak az olyan identitásokhoz, mint a liberális, világi, városi, alacsony jövedelmű, spanyolajkú és fekete. A republikánusok szilárdan konzervatívak, középosztálybeliek vagy gazdagok, vidékiek, templomba járók és fehérek” (Mason, 2018: 3. fejezet).
- ¹² Bár a kollektív identitások etnikai és kulturális vonatkozásaira maga is utal egyes helyeken (a nemzet és a nép, *Volk* és *Nation* különbségeinek tárgyalásakor), ezeket másodlagosaknak tekinti „a politikai különlegesség tudata és a politikai létezésre való akarat” mögött (2017a: 79.; vö. 231–233.).

IRODALOM

- Ankersmit, F. R. (1996): *Aesthetic politics*. Stanford, Stanford University Press.
- Beetham, David (1974): *Max Weber and the Theory of Modern Politics*. London, Allen & Unwin.
- Benedek, István (2021): Riders on the storm: the role of populism in the global crisis of democracy and in the functioning of electoral autocracies. *Politics in Central Europe*, 17(2): 197–225. <https://doi.org/10.2478/pce-2021-0009>
- Breiner, Peter (1996): *Max Weber and Democratic Politics*. Ithaca–London, Cornell University Press.
- Brito Vieira, Mónica (2020): Representing silence in politics. *American Political Science Review*, 114(4): 976–988. <https://doi.org/10.1017/s000305542000043x>
- Brito Vieira, Mónica–David Runciman (2008): *Representation*. Cambridge, Polity Press.
- Caramani, Daniele (2017): Will vs. Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and Their Critique to Party Government. *American Political Science Review*, 111(1): 54–67. <https://doi.org/10.1017/s0003055416000538>

- Casullo, María Esperanza (2021): Populism as synecdochal representation. In: Pierre Ostiguy–Francisco Panizza–Benjamin Moffitt (eds.): *Populism in global perspective*. New York – London, Routledge. 79–94. <https://doi.org/10.4324/9781003110149-6>
- Diehl, Paula (2017): The body in populism. In: Reinhard C. Heinisch–Christina Holtz-Bacha–Oscar Mazzoleni (eds.): *Political Populism: A Handbook*. Baden-Baden, Nomos. 361–372. <https://doi.org/10.5771/9783845271491-361>
- Disch, Lisa (2011): Towards a mobilization conception of democratic representation. *American Political Science Review*, 105(1): 100–114. <https://doi.org/10.1017/s0003055410000602>
- Disch, Lisa (2021): *Making constituencies: Representation as mobilization in mass democracy*. Chicago–London, The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226804477.001.0001>
- Erdélyi Ágnes (2003): Rickert és Weber. In: *Uő: A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Tanulmányok. Budapest, Typotex. 39–78.
- Frank, Jason (2015): Populism, polarization, and praxis. In: Debating representative democracy (Critical Exchange). *Contemporary Political Theory*, 15(2): 225–229. <https://doi.org/10.1057/cpt.2015.57>
- Gerbaudo, Paolo (2019): *The Digital Party: Political Organisation and Online Democracy*. London, Pluto Press. <https://doi.org/10.1177/0268580919870741>
- Green, Jeffrey Edward (2010): *The Eyes of the People: Democracy in an Age of Spectatorship*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195372649.001.0001>
- Hendriks, Frank (2019): Democratic innovation beyond deliberative reflection: the plebiscitary rebound and the advent of action-oriented democracy. *Democratization*, 26(3): 444–464. <https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1547896>
- Horváth Szilvia (2015): *Demokrácia és politikai közösség*. Budapest, NKE Molnár Tamás Kutató Központ.
- Illés Gábor (2021): *A realista politikus*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Illés Gábor (2022): A realista Orbán Viktor. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022*. Budapest, TK PTI–Gondolat Kiadó.
- Illés, Gábor–András Körösiényi (2022): From the theater to the hippodrome: A critique of Jeffrey Green’s theory of plebiscitary democracy and an alternative. *Contemporary Political Theory*, 21(3): 419–42. <https://doi.org/10.1057/s41296-021-00525-6>
- Illés, Gábor–András Körösiényi (2023): The touch of the leader: representation and responsiveness in plebiscitary leader democracy. *Distinktion: Journal of Social Theory*, <https://doi.org/10.1080/1600910X.2023.2220086>
- Index (2002): Orbán: ‘...ha mozdulnunk kell, együtt mozdulhassunk’ <https://index.hu/belfold/var0507/> (Utolsó hozzáférés: 2023. 06. 21.)
- Kirshner, Alexander S. (2022): *Legitimate Opposition*. New Haven–London, Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/yale/9780300243468.001.0001>
- Körösiényi András (2005a): *Vezér és demokrácia*. Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Körösiényi, András (2005b): Political representation in leader democracy. *Government and Opposition*, 40(3): 358–78. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2005.00155.x>

- Körösényi András (2007): A demokratikus elitizmus konszenzusán túl. *Politikatudományi Szemle*, 16(4): 7–28.
- Körösényi András (2008): A felhatalmazáselmélet védelmében. Válasz Meszerics Tamás kritikájára. *Politikatudományi Szemle*, 17(4): 161–172.
- Körösényi András (2009): Escher lépcsőin. Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Századvég*, 54: 3–25.
- Körösényi, András (2013): Political polarization and its consequences on democratic accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 4(2): 111–138. <https://doi.org/10.14267/cjssp.2013.02.01>
- Körösényi András, Illés Gábor és Gyulai Attila (2020): *Az Orbán-rezsim: a plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Körösényi András–Gyulai Attila–Illés Gábor (szerk.): *Vezérdemokráciák a világban*. Budapest, Ad Librum Kiadó.
- Laclau, Ernesto–Chantal Mouffe (2001): *Hegemony and Socialist Strategy*. London—New York, Verso.
- László Tamás (2023): Bölcs laikusok a „nép” képviseletében? A deliberatív közösségi gyűlés, mint lehetséges gyógyír a modern képviseleti demokrácia válságjeleire. *Politikatudományi Szemle*, 32(1): 36–58.
- Mair, Peter (2013): *Ruling the void: The hollowing of western democracy*. London, Verso. <https://doi.org/10.18504/pl2244-235-2014>
- Manin, Bernard (1997): *The Principles of Representative Government*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511659935>
- Mansbridge, Jane (2003): Rethinking representation. *American Political Science Review* 97(4): 515–528. <https://doi.org/10.1017/s0003055403000856>
- Mason, Lilliana (2018): *Uncivil agreement*. Chicago–London, The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226524689.001.0001>
- Meszerics Tamás (2008): Demokratikus-e a felhatalmazáselmélet? Megjegyzések Körösényi András tanulmányához. *Politikatudományi Szemle*, 17(4): 147–159.
- Moffitt, Benjamin (2016): *The Global Rise of Populism*. Stanford, Stanford University Press. <https://doi.org/10.1163/25888072-00001018>
- Moffitt, Benjamin (2019): Populism 2.0: Social media and the false allure of ‘unmediated’ representation. In: Gregor Fitz–Jürgen Mackert–Bryan S. Turner (eds.): *Populism and the crisis of democracy*, Vol. 2, 30–46. London–New York, Routledge <https://doi.org/10.4324/9781315108063-3>
- Mouffe, Chantal (2011): A politika és a politikai. Ford. Horváth Szilvia. *Századvég*, 60. 25–47.
- Mudde, Cas – Cristóbal Rovira Kaltwasser (2014): *Populism: A Very Short Introduction*. New York, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780190234874.001.0001>
- Müller, Jan-Werner (2016): *What is populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812293784>
- Näsström, Sofia (2011): Where is the representative turn going? *European Journal of Political Theory* 10(4): 501–10. <https://doi.org/10.1177/1474885111417783>
- Oross Dániel–Kiss Alexandra: Demokratikus innovációk a magyar pártok választási programjaiban. *Politikatudományi Szemle*, 31(2): 7–28. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2022.2.7>

- Pitkin, Hanna Fenichel (1967): *The Concept of Representation*. Berkeley, University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520340503>
- Politico (2008): McCain: Obama not an Arab, crowd boos, <https://www.politico.com/story/2008/10/mccain-obama-not-an-arab-crowd-boos-014479> (Utolsó hozzáférés: 2023. 06. 21.)
- Przeworski, Adam (1999) Minimalist conception of democracy: A defence. In: Ian Shapiro and Casiano Hacker-Cordón (eds.): *Democracy's Value*. Cambridge, Cambridge University Press. 23–55.
- Przeworski, Adam (2018): *Why Bother with Elections?* Cambridge, Polity Press.
- Reicher, Stephen–S. Alexander Haslam (2016): „The Politics of Hope: Donald Trump as an Entrepreneur of Identity”, *Scientific American*, <https://www.scientificamerican.com/article/the-politics-of-hope-donald-trump-as-an-entrepreneur-of-identity/> (Utolsó hozzáférés: 2023.06.21.)
- Robespierre, Maximilien (1988): *Elveim kifejtése. Beszédék és cikkek*. Vál. Ludassy Mária, ford. Nagy Géza. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Rosanvallon, Pierre (2008): *Counter-Democracy*. Cambridge–New York, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511755835>
- Rousseau, Jean-Jacques (2017): A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei. Ford: Kis János. In: Rousseau: *Politikafilozófiai írások*. Szerk. Ludassy Mária. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Rasch, William (2016): Carl Schmitt's defence of democracy. In: Jens Meierhenrich–Oliver Simons (eds.): *The Oxford Handbook of Carl Schmitt*. Oxford, Oxford University Press. 312–337. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199916931.013.32>
- Saward, Michael (2010): *The Representative Claim*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199579389.001.0001>
- Schmitt, Carl (1996): *Roman Catholicism and Political Form*. Transl.: G. L. Ulmen. Westport–London, Greenwood Press.
- Schmitt, Carl (2002a): A politikai fogalma. In: Uő: *A politikai fogalma*. Ford., szerk.: Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor. 5–102.
- Schmitt, Carl (2002b): A parlamentarizmus és a modern tömegdemokrácia ellentéte. In: Uő: *A politikai fogalma*. Ford., szerk.: Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor. 191–204.
- Schmitt, Carl (2006): *Legálitás és legitimitás*. Ford.: Muliczka Katalin et al. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.
- Schmitt, Carl (2017a): *Verfassungslehre*. Berlin, Duncker & Humblot. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-55206-1>
- Schmitt, Carl (2017b): *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*. Berlin, Duncker & Humblot. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-55030-2>
- Selinger, William (2019): *Parliamentarism. From Burke to Weber*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108585330>
- Sleat, Matt (2013): *Liberal realism. A realist theory of liberal politics*. Manchester University Press. <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719088902.001.0001>
- Sluga, Hans (2012): The Pluralism of the Political: From Carl Schmitt to Hannah Arendt. *Studia Philosophica Wratislaviensia*, Supplementary Volume, English Edition, 155–169.
- Takó Ferenc (2020): *Max Weber Kínája. A protestáns etika és a mandarinátus szelleme*. Budapest, ELTE BTK Filozófiai Intézet–L'Harmattan Kiadó–Magyar Filozófiai Társaság.

- Tormey, Simon (2015): *The End of Representative Politics*. Cambridge, Polity Press.
- Tuck, Richard (2016): *The Sleeping Sovereign. The Invention of Modern Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781316417782>
- Unger Anna (2018): A választás mint rendszerkarakterisztikus intézmény, *Fundamentum*, 22(2–3): 5–16.
- Urbinati, Nadia (2014): *Democracy disfigured: Opinion, truth and the people*. Cambridge, Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674726383>
- Urbinati, Nadia (2019): *Me the People. How Populism Transforms Democracy*. Cambridge, Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvk12sz4>
- Weber, Max (1971): *Gesammelte Politische Schriften*. Hrsg.: Johannes Winckelmann. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és Társadalom*, 1. kötet. Ford.: Erdélyi Ágnes, Budapest, KJK.
- Williams, Bernard (2001): Liberalism and Loss. In: Mark Lilla–Ronald Dworkin–Robert Silvers (eds.): *The Legacy of Isaiah Berlin*. New York, New York Review Books. 91–104.